

Замон, анъана, навоарӣ

Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. Маҷмӯаи мақолаҳо.
Тартибдиҳанда Ю. Бобоев, Душанбе, «Ирфон», 1970, 416 сах.

Омӯзиши адабиёти муосири тоҷик соҳаҳои гуногунро дарбар гирифта, дар таркиби бозёфтҳои адабӣ, муайян намудани мавқеи нависандагони алоҳида, тараққиёти адабиёт, пешрафти ҳар як адиб ва амсоли инҳо аҳамияти муҳимро дорост.

Маҷмӯаи «Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик», ки имрӯз дастраси умум гардидааст, аз бист мақола иборат буда, ба чаҳор фасл: «Адабиёт ва замони ҳозира», «Назм», «Наср», «Драматургия» тақсим шудааст.

Мирзо Турсунзода бо мақолаи худ «Адабиёти тоҷик дар мубориза барои идеалҳои коммунизм» роҳу равиши адабиёти имрӯзаи мо, рушду такомулоти он, баъзе нуқсонҳоро дар эҷоди бадеии нависандагон, алалхусус, адибони ҷавон нишон додааст.

Адабиётшиносон Носирҷон Маъсумӣ, Ю. Бобоев, Расул Ҳодизода дар бораи равнақи адабиёти баъдичангии тоҷик ва омилҳои асосии он, оид ба хусусиятҳои партиявияту халқияти адабиёт, асарҳои таърихии бадеӣ, масъалаи анъана ва навоарӣ сухан рондаанд, ки ҳамаи онҳоро батафсил аз назар гузаронидан ин ҷо берун аз имкон мебошад. Вале бояд қайд кард, ки Расул Ҳодизода яке аз масъалаҳои хеле муҳимми эҷоди бадеӣ, яъне, масъалаи анъана ва навоариро ба тариқи андешаҳо ба миён мегузорад, ки ҳалли дурусти ин проблема на танҳо дар омӯзиши таърихи адабиёти советии тоҷик, балки бештар аз ҳама дар такомулоти минбаъдаи он аҳамияти бағоят калонро молик мебошад. Муаллиф

роҳҳо, нозуқиҳо ва фоидаи омӯзиши масъалаи номбаршударо зикр карда, зимнан таъкид мекунад, ки «анъанаи адабиёти классикӣ... пеш аз ҳама на дар мавзӯ, балки дар шакли адабӣ зоҳир мегардад» (саҳ. 107).

Муҳаққиқ анъанаи мавзӯ ва ғояро дар адабиёти муосири мо қатъиян рад карда, аз ҷумла мегӯяд: «Он саъю кушиш ва тамоилоте, ки дар мавзӯ ва ғояи адабиёти советии тоҷик таъсири бевоситаи анъанаи адабиёти классикиро пайдо карданӣ мешавад, асоси илмӣ надорад».

Дар ҳақиқат, анъанаи адабиёти тоинқилобии тоҷик дар шакл (жанр, вазн, қофия, воситаҳои тасвири бадеӣ ва амсоли инҳо) бештар ва равшантар мушоҳида карда мешавад. Аммо ба гумони мо, дар адабиёти муосири тоҷик анъанаи мавзӯ ва ғояро низ як андоза ҳис кардан мумкин аст, зеро ватанпарварӣ, инсондустӣ, ишқи поки инсонӣ, дӯстию садоқат барин ғояҳои наҷиби бузургони гузашта барои хонандагони имрӯза, аз ҷумла, нависандагон низ бегона нестанд, балки онҳо чун манбаи илҳом хизмат кардаанд ва хизмат хоҳанд кард.

Ҳарчанд солҳои охир дар соҳаи насри бадеӣ асарҳои ба назар намоён навишта шудаанд. «Духтари оташ»-и Ҷалол Икромӣ, «Дар он дунё»-и Фазлиддин Муҳаммадиев барин асарҳои мансур ба арсаи адабиёти умумииттифоқӣ баромадаанд, дар китоби «Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик» мавқеи бештар ба назм ҷудо карда шудааст. Дар мақолаҳои рафиқон Холиқ Мирзозода, Шавкат Ниёзӣ, Воҳид Асрорӣ, Муҳаммадҷон Шукуров, Хуршеда Отахонова ва дигарон тарафҳои гуногуни назми мо ва ба тавассути назм умуман, баъзе масъалаҳои таърихи адабиёт равшан карда шудаанд.

Пӯшида нест, ки имрӯзҳо назми тоҷик ҳолатеро аз сар мегузаронад ва чунон ки Абдуқодир Маниёзов менависад шеърҳои бештар интишор ёфта истодаанд, ки «дар таркибот, воситаҳои тасвир ва алалхусус дар вазну қофия ҷиҳатҳои тозае» доранд ва

онҳоро «шеъри нав» меноманд. Дар атрофи ана ҳамин шеъри озод (истилоҳи «шеъри нав» ба ҳақиқат мувофиқат намекунад, зеро шеър на наву кӯҳна, балки хубу бад мешавад) солҳои охир як қатор мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ чоп шудаанд, ки онҳо ба қалами Раҷаб Амонов, Субҳон Давронов, Жола, Баҳром Сирус, Хуршеда Отахонова ва дигарон мансуб мебошанд. Ин баҳс алҳол давом дорад ва бесабаб нест, ки дар ин бора дар китоби «Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик» низ се мақолаи Шарифҷон Ҳусейнзода, Абдуқодир Маниёзов ва Субҳон Давронов ҷой дода шудаанд.

Маълум аст, ки ваҳдати том ва мувофиқати кулли мундариҷа ва шакл яке аз масъалаҳои марказии эҷоди бадеӣ ва яке аз қонунҳои муҳимтарини эстетикаи марксистӣ-ленинӣ ба шумор меравад.

Азбаски мундариҷаи адабиёти бадеиро ҳаёти иҷтимоии халқ ташкил медиҳад ва азбаски соли 1917 дар таърихи инсоният Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр рӯй дода, сохти иҷтимоии сотсиалистиро барқарор намуд, мундариҷаи адабиёти бадеии як қатор халқҳо, аз ҷумла адабиёти халқи тоҷик ҳам якбора ва ба кулли тағйир ёфт. Аммо шакл, ки нисбатан консервативист, якбора тағйир наёфт, балки ин раванд оҳиста-оҳиста, тадриҷан ба амал омад ва ҳоло он давом ёфта истодааст.

Дигаргуниҳои шеър дар вазн бештар мушоҳида карда мешавад. Шоирон як асарро дар чанд вазн эҷод мекунанд, вазни мисраъҳоро шикаста, ягонагии тактеъҳоро риоя намекунанд. Бояд гуфт, ки ҳарчанд ин ҳолат солҳои охир бештар ба назар намоён аст, ин ҳодисаи тамоман нав нест, асоси онро ҳанӯз устод Айнӣ гузошта буд, яъне, он ҷунбише, ки имрӯзҳо диққатро бештар ба худ кашида истодааст, соли 1918 аз «Марши ҳуррият» оғоз ёфта буд.

Ба ин тариқ, воқеаи шеъри озоди имрӯза воқеаи нав набуда, балки асоси мустаҳками таърихӣ дорад. Вале ин чунин маънӣ надорад, ки мо ҳар як шеъри бе вазни муайяну ягона навишташударо ҳодисаи объективӣ ва амри қонунӣ медониста

бошем. Вазифаи муҳаққиқ ҳам дар он аст, ки ҳар як шеърӣ озодро бо камоли ҳунар санчида, ба он аз нуқтаи назари ягонагии мундариҷаю шакл баҳо диҳад ва шеърҳои аслиро аз «шеърҳои пучи аз рӯи ҳавову хавас «озодона» навишташуда ҷудо намояд. Профессор Хусейнзода дуруст менигорад, ки «мо набояд аз дунболи баҳрҳои арӯзӣ биравем, балки онро барои ифода намудани мазмунҳои баланд ва нишон додани эҳсосоту ҳаяҷонҳои мухталиф ба худ тобеъ намоем.

Дар қисмати «наsr»-и китоби «Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик» мақолаҳои адабиётшиносон Соҳиб Табаров, Атахон Сайфуллоев, Л. Демидчик, Бобо Худойдодов ва Ҷ. Шарифов ҷой дода шудаанд, ки онҳо баъзе масъалаҳои назариявӣ ва таърихи насри бадеии советии тоҷикро дарбар мегиранд. Аз ин қисмат махсусан, мақолаи Соҳиб Табаров - «Оид ба масъалаҳои лабораторияи эҷодии Садриддин Айни»-ро қайд кардан лозим аст, чунки муаллиф ба масъалаи лабораторияи эҷодии устод дахл карда, навиштаҳои Н. Бектош ва ҷавобҳои Садриддин Айниро муқоиса ва таҳлил намудааст. Аҳамияти мақола дар он аст, ки Табаров ба мавзӯи хеле кам омӯхташудаи айнишиносӣ рӯ оварда, вусъати назари нависанда, ҷаҳонбинӣ, олами эстетикӣ, муборизаи оштинопазири ӯ барои ҳақиқат ва як қатор масъалаҳои дигарро равшан намудааст.

Қисмати охириин ва хурдтарини китоби мазкурро «Драматургия» ташкил медиҳад, ки он ҳамагӣ ду мақоларо дарбар мегирад. Таҳлили чуқури асарҳои драмавӣ, ошкор намудани ҳусну қубҳи онҳо нишон додани ташаккул ва таҳаввули маҳорати драманависон, бешубҳа, барои ривочи минбаъдаи драматургияи мо кӯмак расонда метавонианд...

Аксарияти мақолаҳои маҷмӯа самарайи тадқиқотҳои ҷиддии муаллифон буда, ҳулосаҳои амиқ, фикрҳои бикри фоидабахшро доро мебошанд. Махсусан, бозёфтҳои илмӣ ва проблемагузори

рафиқон Мирзо Турсунзода, Хусейнзода, Шукуров, Ҳодизода ва баъзе дигарон дар ривочи минбаъдаи адабиётшиносӣ ва адабиёти бадеии тоҷик, бешубҳа, саҳми калоне хоҳанд гузошт.

Мутаассифона, дар масъалаҳои сифати илмӣ ва арзиши назариявӣ амалӣ ҳамаи мақолаҳои китоби мазкур яксон нестанд. Дар он баъзе мақолаҳои ҷойгиранд, ки дар чунин шаклашон ба хонандагон фоидаи зиёд расонида наметавонанд. Масалан, Ю. Бобоев дар ду мақолаи худ ба масъалаҳои хеле муҳимми назариявӣ ва амалӣ даст зада бошад ҳам, матлабро соддаю равшан, фаҳмо ва бо мисолҳои эътимодбахш баён накардааст. Муаллиф ба принципҳои муҳимтарини адабиёти реализми сотсиалистӣ халқият, партиявият ва синфият дахл намуда, онҳоро мубҳаму муғлақ ба қалам медиҳад, қаробат ва тафовути ин принципҳоро нишон намедиҳад.

Зиёда аз ин, аз мутолиаи мақолаи рафиқ Бобоев чунон тасаввур мегардад, ки гӯё принципҳои номбаршуда танҳо хоси методи реализми сотсиалистӣ будааст, ҳол он ки принципҳои халқияту синфият дар тамоми форматсияҳои антагонистии ҷамъияти инсонӣ, партиявият бошад, аз давраи сохти капиталистӣ ин ҷониб дар тамоми адабиётҳо мавҷуд мебошанд.

Ю. Бобоев баъзе хулосаҳои алҳол баҳсноку номукамал ва пурра санҷида нашударо пешниҳод менамояд, ки онҳо шоёни қабул нестанд ва ё асоси мантиқӣ надоранд. Чунончи ӯ навиштааст:

«Эҷодиёти солҳои охири Мирзо Турсунзодаро намунаи назми партиявии советӣ (!) номидан мешояд» (саҳ. 76). Аввало ин ҷо таъбири «партиявии советӣ» раво нест (шояд муроди муаллиф «партиявияти КОММУНИСТӢ» бошад?); дуйум ин ки ифодаи «солҳои охир равшан нест (кай инҷониб? аз солҳои 50? 60?); сейум ва муҳимтар аз ҳама, ин ки эҷодиёти солҳои аввали Мирзо Турсунзода оё ғайрипартиявиянд? Чунон ки мебинем, мантиқи суханони рафиқ Бобоев хонандаро комилан бо роҳи хато мебарад.

Мисоли дигар. Бобоев ба нависандагони муосир эрод гирифта, менависад, ки «Бо асарҳои ғайриэпикӣ - шеърӣ манзумаҳо (?) ҳикояю (?) очеркҳо (?) маҳдуд мондани аксар шоиру нависандагони миёнсолу ҷавони (?) мо низ яке аз нуқсонҳои фаъолияти эҷодии онҳо доништа мешавад» (саҳ. 82). Маълум нест, ки барои чӣ муаллифи мақола ҳикояву очеркро жанрҳои ғайриэпикӣ мешуморад, ҳол он ки ба эпикӣ будани онҳо то ба ҳол касе шубҳа накарда буд ва ин аксиома мебошад. Инчунин, дар ҳамин суҳбат дар қатори шеър ва ҳикояю очерк мафҳуми «манзума» номбар шудааст, ки он истилоҳ нест ва ягон жанри муайян ҳам шуда наметавонад, чунки ҳар як чизи бо назм навишташударо «Манзума» меноманд. Ба гумони мо, оҳанги эроди муаллиф ҳам пурра қобили дастгирӣ шуда наметавонад, зеро аз адиби ҳикоянавис роман таманно кардани хонанда ҷоиш аст, вале роман нанавиштани ӯро нуқсонӣ эҷодии ӯ доништани муҳаққиқ аз рӯи адолат нест.

Фикри зерини рафиқ Бобоев низ мувоҳисавист, ки ӯ силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзодаро асари эпикӣ мешуморад. Ӯ мегӯяд: «Қайд кардан зарур аст, ки мо «Қиссаи Ҳиндустон»-ро ҳоло фақат асари лирикӣ ва ё лирикийи публицистӣ (?) меномидем. Ин шоҳасарро асосан (!) ба назми эпикӣ мансуб доништан пурра (!) ҷоиш аст, ҳарчанд ки унсурҳои лирика дар он мавқеи муҳим дорад (саҳ. 88). Ҳамон навъе, ки гуфтем, ба ин фикри олим шарик шудан дар айни замон душвор аст, зеро ҷинси адабии эпикӣ хусусиятҳои хосе дорад, ки мавҷудияти сюжет, образ, характер, конфликт ва амсоли инҳо аз ҷумлаи онҳоянд, аммо ин нишонаҳоро дар силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» равшан дарёфттан маҳол аст. Таъкид кардан зарур аст, ки бо эпикӣ ва ё лирикӣ номидани ин асари шоир ӯро таъриф кардагӣ ҳисоб намешавем, балки вазифаи муҳаққиқи ҳақиқӣ дар он аст, ки осори адибро бо камоли маҳорат ва мувофиқи талаботи илми филологии ҳозира тадқиқ кунад, сирри ашъори ӯро омӯзад, сеҳри суҳбати ӯро кашф

кунад, мақоми арзандаи ўро чи дар ҷомеаи инсонӣ ва чи дар ҳаёти адабию маданӣ суботкорона нишон диҳад...

Хуршеда Отахонова оид ба дostonҳои шоирони муосири тоҷик муҳокима ронда, торафт бештар мақом пайдо кардани дostonҳои лирикиро қайд менамояд. Аммо ба фикри муаллиф дар хусуси комилан ҳодисаи нав будани дostonҳои лирикӣ ҳамроҳ шудан душвор аст. Муҳаққиқ менависад, ки «Дар айни замон дostonҳои тамоман наве ба вучуд омаданд, ки мо онҳоро дostonҳои лирикӣ меномем» (сах. 181).

Ҳарчанд имрӯз дostonҳои лирикӣ дар адабиёти мо равнақе доранд, он беамина ва яку якбора ба вучуд наомадааст. Дар ин хусус бисёр муҳаққиқон навистаанд.

Дар маҷмӯаи «Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик» ҳангоми истифодаи баъзе истилоҳот зиддият мушоҳида карда мешавад. Чунончи, баъзе муаллифон пандро ҳамчун «жанр» ва баъзеҳо «равия» ба қалам додаанд, баъзеҳо «жанри таърихӣ» ба кор бурдаанд ва қисме лирикаро «жанр» ва ҳикояву очеркро «шакл» номидаанд. Аксаран ҳаҷвро ҳам «жанр» мегӯянд. Дар ҳақиқат, оид ба истилоҳоти номбаршуда дар адабиётшиносии умумииттифоқӣ, аз ҷумла дар адабиётшиносии тоҷик низ ягонагии ақида дида намешавад, ҳадду ҳудуди истилоҳот ҳамчун категория муайян нест.

Вале, ба гумони мо, вақти он расидааст, ки оид ба ҳудуди истилоҳоти номбаршуда принципи ягона ҷорӣ карда шавад. Шояд ин принцип беҳтар бошад, ки адабиёти бадеӣ ба ҷинс (эпикӣ, лирикӣ ва драматӣ) ва ҷинсҳо ба жанрҳо (чунончи: роман, дoston, повест, ҳикоя, очерк ва амсоли онҳо) тақсим карда шаванд. Баъзе жанрҳо метавонанд боз ба навъҳо ҷудо шаванд ба мисли жанри роман, ки дар он навъҳои романи фалсафӣ, романи маишӣ, романи таърихӣ, романи саргузаштӣ, романи психологӣ, романи рицари, романи мочарой... Аз ин нуқтаи назар, пандро ҳам жанр гуфтан душвор мешавад, шояд онро «равия» гуфтан дуруст бошад.

Алалхусус, дар атрофи мафҳуми «таърихӣ» баҳси доманадоре мавҷуд аст. Ба назар чунин мерасад, ки ин матлабро «мавзӯ» гуфтан мешояд, зеро он маҳз мавзӯъ мебошад (аз қиёси мавзӯи ишқӣ, мавзӯи ахлоқӣ, мавзӯи фалсафӣ, мавзӯи васфӣ, мавзӯи ҳачвӣ ва ғайра), на чизи дигар....

Таассуфовар аст, ки забони мақолаҳои Ю. Бобоев, Ҳ. Ҳасанова, Ҷ. Шарифов хеле таҳрирталабанд. Масалан, ба ин ҷумлаҳои Ю. Бобоев мулоҳиза фармоед: «Ў (В. И. Ленин - Р. М.) нишон дод, ки ҳар як эҷодиёти ҳақиқатан бадеӣ на фақат мазмуни субъективӣ, балки ин чунин мазмуни объективӣ дорад»... «Пайвандии ин ҳар ду боиси амиқ акс кардани тарафҳои муайяни ҳаёти оммаҳои халқ, ҳолу аҳвол ва тақдири таърихи онҳо мегардад» (саҳ. 70-71).

Бедикқатии Ю. Бобоев на танҳо дар суханронии ҷумласозии ӯ зоҳир мегардад, балки ба овардани номи асарҳо низ эътибор надодааст. Чунончи, дар саҳ. 95 дар зимни сухан асари К. Маркс дар ин шакл зикр гардидааст: «Оид ба танқиди сиёсати (?) иқтисодӣ», ҳол он ки ин асари машҳури асосгузори коммунизми илмӣ «Оид ба танқиди иқтисоди сиёсӣ» мебошад.

Дар мақолаи Л. Ҳасанова «Замони ҳозира ва образи муосир» низ мутаассифона, нуқсонҳои грамматикӣ, камбудии услубӣ ба тарзи фаровон дида мешаванд.

Сарфи назар аз ин қабил норасоӣҳо маҷмӯаи мазкур доир ба адабиёти имрӯзаи тоҷик муҳокимаҳои хеле ҷиддиро дорост ва аҳамияти калони илмӣ-тарғиботӣ дорад. Дар оянда ҳар сари чанд гоҳ наشري чунин маҷмӯаҳо зарур аст.

Раҳим МУСУЛМОНҚУЛОВ